

השתקפות המונח "מילים דקדוקיות" בחיבורי רבי אברהם אבן עזרא*

המחקר המוצע דן באחת הסוגיות הלשוניות החשובות בחקר לשונו של רבי אברהם אבן עזרא (להלן ראב"ע) ומגדיר את המונח "מילים דקדוקיות" בלשונו של ראב"ע על פי כלל חיבוריו. הגדרת המונח "מילים דקדוקיות" נבדקה בכל החיבורים שכתב ראב"ע: (1) חיבורים שהם תרגומים מערבית לעברית;¹ (2) חיבורים עצמאיים ובכלל זה ספרי הדקדוק שכתב ראב"ע;² (3) חיבורי פרשנות על ספרי המקרא.³ כן עולה מהמחקר כי ראב"ע התייחס לנושא המילים הדקדוקיות רק בחיבורים הבאים: ספר יסוד דקדוק,⁴ ספר מאזני לשון הקודש,⁵ ספר צחות,⁶ ספר שפה ברורה,⁷ ספר שפת יתר,⁸ הפירושים לתורה,⁹ ומגילת קהלת.¹⁰ תוצאות הבדיקה מאפשרות קביעת גבולות המונח על ידי הבדלה מיתר קבוצות חלקי הדיבר מחד גיסא, והשוואה לקבוצות מיליות דומות הכוללות

- * "מילים דקדוקיות" הוא המונח שנבחר במחקר זה לתיאור קבוצת המילים השייכות לחלק הדיבר השלישי כלומר מילים שאינן שמות ואינן פעלים, ובכלל זה מילות היחס ומילות הקישור למיניהן.
- 1 ספרי הדקדוק של חיוג': ספר אותיות הנח, ספר פעלי הכפל וספר הניקוד. י' חיוג', ספרי דקדוק, תרגום אבן עזרא, מהדורת י"ל דוקעס, שטוטגארט 1884.
 - 2 כגון הספרים: יסוד מספר, כלי נחושת, האחר, העולם, העיבור, העצמים, יסוד מורא, המספר, השם, ראשית חכמה, אגרת השבת. אך כמצוין בהמשך נמצאו עדויות רק בחמשת הספרים: יסוד דקדוק, מאזני לשון הקדש, ספר צחות, שפה ברורה וספר שפת יתר. ציון המהדורות מצוין בהמשך.
 - 3 במסגרת המחקר נבדקו כל הפירושים לתורה אשר מוסכם כי יצאו מתחת ידו של ראב"ע, אך נמצאו עדויות רק בספר בראשית – שיטה אחרת ובפירוש למגילת קהלת. ציון המהדורות מובא בהמשך.
 - 4 א' אבן עזרא, יסוד דקדוק הוא שפת יתר, מהדורת נ' אלוני, ירושלים תשמ"ה.
 - 5 א' אבן עזרא, מאזני לשון הקדש, מהדורת וואלף בן שמעון מהיידנהיים, אופיבאך תקנ"א.
 - 6 א' אבן עזרא, ספר צחות, מבואר באר היטב מאת גבריאל ליפמאן, פיורדא תקפ"ז.
 - 7 א' אבן עזרא, שפה ברורה, הובא לדפוס על ידי גבריאל הירש ליפמאן, פיורדא ה' תקצ"ט. החיבור מופיע גם אצל מ' וילנסקי, מחקרים בלשון ובספרות, ירושלים תשל"ח, עמ' 46–82.
 - 8 א' אבן עזרא, ספר שפת יתר, מהדורת גבריאל הירש ליפמאן, פרנקפורט תר"ג.
 - 9 א' אבן עזרא, שיטה אחרת, מהדורת א' וייזר, בתוך פירושי התורה לרבינו אברהם אבן עזרא, א, ירושלים תשל"ו.
 - 10 א' אבן עזרא, פירוש קהלת, מהדורת מריאנו גומז אראנדא, מדריד 1994.

פריטים משותפים מאידך גיסא. המאמר פותח בסקירה קצרה על אודות חייו ופועלו של ראב"ע והגדרת המונח מילים דקדוקיות על פי הקיים בספרות המחקרית. עיקר המאמר מתמקד בהצגה מורחבת של ממצאי המחקר בנושא השתקפות המונח "מילים דקדוקיות" בלשונו של ראב"ע, ובהגדרות הלשוניות השונות אשר ניתנו לקבוצת זו של מילים בכל כתביו.¹¹ הגדרת המונחים כוללת את המילים הנכללות תחת אותו מונח, כללי הצטרפות לצירופי יחס, יידוע, ניקוד, נטייה, סמיכות, מקור, גזרות, תפקיד וכדומה על פי כל ההקשרים. הגדרות אלה מוצגות בצורה מפורטת ומאפשרות הרחבה בתפיסה הדקדוקית של המונח "מילים דקדוקיות" בלשונו של ראב"ע.

רבי אברהם אבן עזרא

רבי אברהם אבן עזרא (ראב"ע; 1089–1164) נולד בסוף המאה האחת-עשרה בטולדה שבספרד המוסלמית באזור שהיה בשליטת הנוצרים.¹² ראב"ע היה משורר, בלשן, מתרגם, פרשן המקרא ופילוסוף. הוא היה מהוגי הדעות הבולטים בימי הביניים, וכן עסק באסטרונומיה, במתמטיקה ובאסטרונומיה. בראשית ימיו כמחבר ראב"ע נדד ברחבי ספרד המוסלמית ופעל במרכזים היהודיים באנדלוסיה, ושם הרבה לחבר שירי חול. בשנים שלאחר מכן נדד בתוניסיה, במרוקו ובאלג'יריה. לאירופה הנוצרית נמלט ראב"ע מספרד המוסלמית לאחר כיבוש ספרד בידי המוואחידון,¹³ ובשנת 1140 הגיע לרומא והוא בן חמישים.¹⁴ בתקופה זו החל ראב"ע לכתוב חיבורים רבים ועל כן הוא נמנה עם כותבי החיבורים העבריים אשר פעלו בתקופה שלאחר הגירוש מספרד. ראב"ע הכיר ליהודי איטליה את השירה הספרדית, ואלו נכבשו בקסמה ודבקו בה שנים ארוכות ומעט מעט החלו לזנוח את סגנון הפיוט. לשם קליטת התרבות האנדלוסית נזקקו היהודים במדינות הנוצריות לספרים הכתובים עברית ובכלל

11 הצגת המונח "מילים דקדוקיות" והגדרתו נעשתה לאחר איסוף כל ההיגדים שבהם ראב"ע התייחס להתנהגות הלשונית של קבוצה מילים זו בכל חיבוריו ועריכתם מחדש לצורך הגדרת המונח וגבולותיו בלשונו של ראב"ע.

12 רוב החוקרים מסכימים עם פליישר אשר למועד פטירתו. פליישר, תרפ"ט, עמ' 245–256 ושירמן, תשנ"ז, עמ' 14.

13 בפתחה לפירוש איכה כותב ראב"ע כי ברח מספרד "מחמת המציקים" (פליישר, תרצ"ב, ג, עמ' 71).

14 ראב"ע מזכיר את שנת הגעתו לרומא בדבריו על בריחתו מספרד. דברים אלו הוא כותב בפתחה לפירוש ספר קהלת: "ומארצנו נפרד \ אשר היא בספרד \ ואל רומי ירד \ בנפש נבהלת". שנת החיבור מופיעה בסופו: ד' תת"ק – 1140.

זה ספרי מדע חדשים. ראב"ע היה הראשון שכתב חיבורים עבריים במגוון תחומים בעבור יהודי פרובנס ואיטליה, ובחיבוריו מסר את תרבות ספרד בכתובה עברית עצמאית.¹⁵ הוא תרגם מערבית את ספרי הדקדוק של ר' יהודה חיוג' ושל מחברים אחרים. הוא אף כתב פירושים לספרי המקרא.¹⁶ מפעלו הספרותי נמשך עשרים וחמש שנים בקירוב. מעט שרד מתקופת פעילותו הספרותית בספרד, אך לעומת זה מרבית החיבורים שכתב באירופה נשמרו בשלמותם, ודרכם ניתן לבחון את פעילותו הספרותית הענפה.¹⁷ תהפוכות חייו של ראב"ע מקשות על הניסיון לקבוע את הסדר הכרונולוגי של כתיבת יצירותיו ופרסומן.¹⁸

לשונו של ראב"ע ניזונה במידה רבה מלשון המקרא, והוא ראה בה מופת ספרותי ומקור ראשוני ללשון העברית. ראב"ע העדיף מילים מקראיות ממילים שמקורן בלשון חכמים נוסף על הצורות והמונחים שחדש הוא עצמו.¹⁹ כתיבתו של ראב"ע מאופיינת בטהרנות לשון, והוא השתדל להימנע ככל האפשר משאלות ישירות מן הערבית ואף משימוש במילים שמקורן בעברית המשווערת.²⁰ לא אחת מתח ביקורת על שיטתם הפרשנית של המסתמכים על מדרשי חז"ל, והביע את דעתו כי פרשנות זו עקרה ואינה מקורית.²¹ חוקרים רבים שבדקו את סגנונו הפרשני הבחינו במגמת עמימות בכתביו וציינו את היעדר האחידות בסגנון כתיבתו.²² נראה כי לשון פירושו של ראב"ע נוטה להתפרש לשתי פנים.²³ בכר תיאר בספרו – Abraham Ibn Ezra als Grammatiker – ein Beitrag zur Geschichte der hebraischen Sprachwissenschaft את נושאי

15	פליישר, תרצ"ב, עמ' 98.
16	פגיס, 1976, עמ' 10–33.
17	רוזן, 1966, 130–143.
18	מונדשיין, תש"ס, עמ' 221–248.
19	סלע, 2001, עמ' 10–18.
20	כהנא, תשל"א, עמ' 13–25.
21	מונדשיין, תשס"ד, עמ' 137–150.
22	לוי, 1985, עמ' 21. ראוי להעיר כאן כי העיון בחיבורים מלמד כי מבחינת הסגנון, מאופיינת כתיבתו של ראב"ע בסטייה מההקשר ובהתייחסות לסוגיות אחרות, בדרך כלל סוגיות דקדוקיות, כגון גזרת חסרי פ"י, הבניינים והגזרות, פועלי הכפל, פעלים חסרים, משקלי השם, צורות זכר ונקבה, צירופי סמיכות, שיכול אותיות ושם התואר.
23	מונדשיין, תשס"ד, עמ' 137–150. גם חרל"פ ערכה מחקר המתאר את תורתו הלשונית של ראב"ע מתוך גישה ביקורתית השוואתית. במחקרה נבחנו ענייני הדקדוק שעסק בהם ראב"ע בחיבוריו הדקדוקיים ובפירושו למקרא. חרל"פ, תשנ"ו, עמ' 168–183.

הדקדוק הנידונים בחיבוריו של ראב"ע.²⁴ דל ואייה כתב אף הוא על הדקדוק של ראב"ע²⁵ והוציא לאור מהדורה ביקורתית של "ספר צחות".²⁶ המילון שכתב פרייס למונחי הדקדוק בכתבי ראב"ע, Die grammatikalische Terminologie des, Abraham Ibn Ezra,²⁷ זכה לביקורת חיובית מבן-חיים על תרומתו להבנת התורה הדקדוקית של ראב"ע בחיבוריו.²⁸

בכר סובר כי כתיבתו של ראב"ע לא הייתה ייחודית וכי אין בכתביו כל חידוש, אלא הם בבחינת הצגה מחודשת של מורשת חיוג' ור' יונה אבן ג'נאח בלשון עברית.²⁹ גם חומסקי הסכים עם בכר וקבע כי ראב"ע הציג את תורתם של חיוג' וריב"ג בלבוש עברי.³⁰ בדומה לכך, גם טנא מייחס לראב"ע את תפקיד הפצתו של הדקדוק העברי מבית מדרשם של חיוג' וריב"ג, והוא קובע כי כתבי ראב"ע הם בגדר סיכום למלאכתם של אחרים שנעשתה בתקופת תור הזהב בספרד.³¹ נראה כי גם אלוני סובר כך, אם כי לדעתו הושפע ראב"ע יותר בעיקר מתורתו של ריב"ג, והוא נהג לצטט ממנה הרבה ולרמוז עליה בדבריו.³²

נראה כי ראב"ע מאמץ את תורתם של המדקדקים האנדלוסיים שפעלו במאה האחת-עשרה, ובייחוד את תורתם של חיוג', של ריב"ג, של שמואל הנגיד ושל משה אבן ג'קטילה. עם זאת, אין הוא נמנע מלנקוט עמדה אישית.³³ בעת דיונו בסוגיות שונות מזכיר ראב"ע פעמים רבות את מי שדנו בעניינים אלו לפניו. יש שהוא מציין את שמותיהם במפורש ומביע את הערכתו כלפיהם.³⁴ למשל נראה כי ראב"ע רחש כבוד רב³⁵ לרס"ג, למנחם בן סרוק,³⁶ לר' משה אבן

Bacher, 1882	24
הספר תורגם לעברית על ידי רבינוביץ, תש"ל.	
Del Valle, 1977	25
אבן עזרא, ספר צחות, מהדורת דל ואייה רודריגוז, סאלמאנסא, 1977.	26
Prijs, 1950	27
פרייס (1873) פרסם גם פירוש לפירושו של ראב"ע לספר בראשית פרק א.	
בן חיים, תשי"א, עמ' 18–22.	28
Bacher, 1882	29
היה הראשון שכתב חיבור מקיף המתאר את פועלו של ראב"ע בתחום הדקדוק.	
חומסקי, 1967.	30
Tene, 1971, pp. 1352–1401	31
א' עזרא, יסוד דקדוק, מהדורת אלוני, תשמ"ה.	32
ועיינו אצל סאנו-בדיוס, תשס"א. בדיוס סבור כי עצם תרגומם של ספרי חיוג' הוא עדות להערכה שרחש ראב"ע למדקדק זה.	33
אבן עזרא העריך מאוד את הבלשנים הספרדיים, והוא נוהג לצטט מדבריהם, בייחוד בספרי הדקדוק שלו.	34
"יש בפיטרי ר' אלעזר קליר מנוחתו כבוד ארבעה דברים קשים שרוב פיטרי חידות ומשלים" (פירוש קהלת ה, א).	35
	36

ג'קאטילה הכהן הספרדי, לר' יהודה בר דוד,³⁷ לדונש בן לברט,³⁸ לר' שמואל הנגיד ולרב יונה אבן ג'נאח. לעומת זאת, לא תמיד מזכיר ראב"ע את שמותיהם של המדקדקים הספרדיים, ויש שהוא מציין בכלליות את מקור הדברים הנאמרים: "חכם היה בצרפת"; "חכם אחד"; "אחר שאמר"; "אמר אחד מחכמי הדור"; "יש אומרין, חכמי הראיות"; "המעתיקים"; ו"אחרים". ראב"ע הרבה בהסברים והמעט בדוגמאות תוך כדי הצגת חידושי הפרשניים, אך הדבר חייב את קוראיו להיות בקיאים בכל הפרטים ובכל ענייני הדקדוק הנוגעים לפסוקים אלו כדי להבין את פירושו. בפתחות שכתב לספרי הדקדוק ולספרי הפירושים פנה ראב"ע לאנשים "המשכילים", "נבוני הלב", "אנשי האמת".³⁹ הוא דן בדיוקי הלשון וניסה ליישב מחלוקות מורפולוגיות ותחביריות לגבי צורות וצירופים שמדקדקים קודמים התעלמו מהם.⁴⁰

הגדרת המונח "מילים דקדוקיות בספרות המחקרית

המילים הדקדוקיות הן קבוצת מילים סגורה יחסית בלשון. מילים אלו מכונות גם "מילות", "מילות מבנה", "מילות יסוד" ו"מילות תפקוד". גם המונח "מילות יחס" מכוון לקבוצת מילים זו, והוא רווח מאוד בספרות המחקרית יותר ממונחים אחרים בשל טשטוש הגבולות בין מילות היחס למילות האחרות, כגון מילות קישור המשמשות להבעת ניגוד, להוספה וכיוצא בזה. זאת משום שמילות היחס מתפקדות לעתים כמילות קישור.⁴¹

36 "ורבי מנחם בן סרוק הספרדי גם הוא חבר מחברת וימצאו דברים נחומים" (אבן עזרא, פירוש קהלת ט, יא) שמו של מנחם בן-סרוק נזכר תמיד בדברי ראב"ע על המדקדקים הראשונים, גם אם אין הוא מסכים לכל קביעותיו. להשוואה בין קביעותיו של ראב"ע בענייני דקדוק ובין עמדותיו של מנחם בן סרוק, עיינו סאנו-בדייוס, תשס"א, עמ' 245.

37 אבן עזרא, פירוש קהלת ט, יא.

38 ועליו הוא כותב: "ואבי אדונים הלוי בן לברט מערבי ממדינת פאס גם הוא משיבם דברים נכונים" (מאזני לשון הקדש, תקנ"א, עמ' 8-9). אמנם מדבריו ניכר כי אין הוא מעריך את השגותיו של דונש על רבו סעדיה גאון. כן נראה כי אין הוא תמיד מסכים עמו בסוגיות דקדוקיות, כגון שיוך האותיות ד' וט' לאותיות המשרתות וריבוי השמות הפרטיים וכן בסוגיית המילים המורכבות.

39 למשל בפתחתו לחיבורים "ספר צחות", "שפה ברורה" ו"כלי הנחשת" ובפתחה לפירוש קהלת ולפירוש ישעיהו.

40 נצר, 1994, עמ' א-כא.

41 לפירוט המונחים, עיינו ניר, תשל"ט, עמ' 16; צרפתי, תשל"ח, עמ' 36, 435; Lyons, 1969, pp. 435-442.

לפי Malmkjaer מילת יחס היא הקטגוריה הלקסיקלית המשמשת לציון יחס בין שני רכיבים במשפט, והיא מופיעה לפני חלקים במשפט או אחריהם ויוצרת מבנה מסוים.⁴² באנציקלופדיה של קריסטל מוגדרת מילת היחס כרכיב המקדים בדרך כלל את צירופי השם ויוצר עמם מבנה של צירופי יחס.⁴³ מצד אחד חלק ממילות היחס הוא בעל מבנה מורכב שאפשר לראות בהן רצף של שתי מילות יחס, ומצד אחר אפשר לראות ברצף זה מבנה אחד ולהשתמש בו עם צירופי השם. צירופי מילות היחס עם השמות ניתנים לתיאור מבחינה סמנטית.⁴⁴ אחד החיבורים החשובים ששפכו אור על ניתוח מילות היחס היה הדקדוק העברי של גזניוס.⁴⁵ חיבור זה נכתב בראשית המאה התשע-עשרה, ויוחד בו פרק למילות היחס העבריות. גזניוס קובע שמקורן של מילות יחס רבות אינו אלא גזרון בעל אופי שמני. קאוטש מציין שיש קרבה רבה מבחינת המוצא או המקור בין שם העצם למילת היחס, וכי אחד הסממנים לכך הוא ששמות העצם ומילות היחס עשויים שניהם לקבל תוספת של כינויי קניין חבורים ויש להם צורת ריבוי.⁴⁶

גדול מדקדקי ימי הביניים, הרב יונה אבן ג'נאח (להלן ריב"ג), מציין בהקדמה לספר הרקמה כי "מלות הטעמים והשמות אשר אינם נגזרים מן הפעלים". בשער א מציין ריב"ג כי חלקי הדיבור בערבית ובעברית מתחלקים לשלושה והם שמות ופעלים ומילות טעמים, כמו: גם, כי, רק, אך, והדומה להם.⁴⁷ בהמשך מרחיב ריב"ג וסובר כי "מלות הטעמים כלים וקשרים אשר לא יתחבר כי אם בהם"⁴⁸ וכי לא ניתן לבנות משפט עם מילת טעם ושם בלבד או פועל עם מילת טעם. הוא מציין גם כי "מלת הטעם לא תתרכב עם מלת הטעם" כי כל אחת משתי המלות מחברת ו"אין בגזרה דבר שתחברו המלה האחת, כל שכן מה שתחברנה שתיהן".⁴⁹ בשער ד טוען ריב"ג כי אותיות הטעם "הם מה

Malmkjaer, 1991. 42

Crystal, 1992. 43

Crystal, 1997. 44

Gesenius, 1817 45

Kautzch, 1910 . זהו עיבוד גרמני-אנגלי של ספר הדקדוק של גזניוס (גזניוס-קאוטש-קאוול).

47 ריב"ג, תשכ"ד. שער א, עמ' ל. ספר הרקמה, בתרגומו העברי של אבן תיבון, מהדורת וילנסקי

48 שם, שער א, עמ' לג.

49 שם, שער א, עמ' לה.

שיורה על ענין בזולתו, כמו: אל, על, כי, גם, רק, אך ובהמשך מרחיב ומוסף את המילים למען, בלתי, עבור.⁵⁰

מכאן החשיבות בקביעת גבולות המונח. הניסיון להגדירו אינו פוסח על כתבי ראב"ע אשר בהם הוא מתייחס לסוגיה זו במגוון הקשרים אף על פי שבעיסוק זה הוא סוטה מנושא החיבור. בעמודים הבאים אנסה לתאר את התנהגותה של קבוצת מילים זו בלשונו של ראב"ע הן על סמך לשונו בכלל חיבוריו הן על סמך התייחסותו לנושא זה באופן ישיר.

הממצאים

1. הגדרות המונח "מילים דקדוקיות" בכתבי ראב"ע

בכר הראה כי המונח "מילות יחס" אינו נמצא בכתבי ראב"ע, וציין כי ראב"ע מכנה מילים אלה "עבדים", "מילות עניין", "אותיות עניין", "מילות טעם" ו"מילות דבק". מונחים אלו מופיעים בכתביו לפי העניין ולפי ההקשר.⁵¹ גם חרל"פ מייחדת במחקרה פרק למילות היחס ודנה במעמדן במשפט, במשמעיהן ובתפקידיהן התחביריים. אולם הדיון כאן מוסיף לדבריה הגדרות נוספות ומאפשר בחינה מורחבת לתפיסת המונח בכלל יצירותיו.⁵² המחקר הנוכחי משרטט את גבולות המונח הרחב "מילים דקדוקיות" ומאפשר הבנת ההיררכיה במונח על פי תפיסתו של ראב"ע בכך שהוא מבחין בין הקבוצות השונות, השונה והמשותף למגוון ההגדרות בלשונו לקבוצה זו של חלקי הדיבור. תוצאות המחקר מלמדות כי בחיבורים העצמאיים של ראב"ע בענייני דקדוק משתנות הגדרות המילים הדקדוקיות מחיבור לחיבור. בספר מאזנים מכונות מילים אלה "העבדים", "המשרתים" ו"מילות העניין".⁵³ בספר יסוד דקדוק⁵⁴ הן מכונות "מילות הדבק" ובספר צחות מכונות המילים "מילות הטעם".⁵⁵ גם בהקדמה לפירוש בראשית השיטה האחרת (ההקדמה 2) מופיעים אחדים מן

50 שם, שער ד, עמ' מא-מב; שער ו, עמ' מז.

51 בכר, תרצ"א, עמ' 72.

52 חרל"פ, תשנ"ו, עמ' 168-183.

53 ראב"ע, מאזני לשון הקדש, תקנ"א. מהדורת וואלף בן שמעון מהיידנהיים, אופיבאך.

בספר זה מקבץ ראב"ע את כל מונחי הדקדוק העברי לפי מחלקות, ומשום כך רואים בו

החוקרים מילון של מונחי דקדוק. עיינו בכר, תרצ"א, עמ' 72, הערה 4.

54 אלוני טוען שספר זה הוא פרק מבוא לספר היסוד שאבד (אלוני, תשמ"ה, עמ' 66-67).

55 צחות לב, עמ' 2.

המונחים שהוצגו לעיל, וכך כותב שם ראב"ע: "כל לשון מתחלקת לשלשה פנים: שם, מפעל (פועל), והחלק הגי' "מלות טעם ודבק ענין או אות, כמו: מן, גם, רק, ב, כ, ל, גם הו"ו לחבור העניינים".⁵⁶ הגדרתו זו של ראב"ע משתלבת בקנה אחד עם הגדרתו של ריב"ג בספר הרקמה שכינה את החלק השלישי של חלקי הדיבר בכינוי "מלות טעם" וכלל בו את המיליות שראב"ע מתייחס אליהן.⁵⁷ במקומות אחדים הוא דן בצורת הנטייה של מילים אלו ובדרך הצטרפותן למילים אחרות. ראב"ע קובע כי יש מילים שצורתן צורת יחיד ויש שצורתן צורת רבים. כן הוא קובע כי יש מילים שנוספים להן כינויים, כגון בצורות "כעל" (ישעיהו נט, יח)⁵⁸ ו"למען" (איוב יט, כט), ולעומתן יש מילים כגון "אך", "אין" ו"גם", שאינן סובלות הוספה מעין זו ואין הן נוטות בכינויים.⁵⁹

ראב"ע מזכיר פעמים רבות את המשמעויות המגוונות שנושאות המילים הדקדוקיות ואת האפשרות של חילופי משמעים, והוא רואה בהן שתי תכונות המשרתות את צורכי המחבר. כללי ההצטרפות של המילים הדקדוקיות מתבררים מתוך דיונו בנושאים אחרים כגון תחיליות וסיומות,⁶⁰ ניקוד המילים הדקדוקיות, הופעת מילים לפני צורות פועל ובייחוד לפני פעלים בצורת עבר,⁶¹ דרך הצטרפותן של המילים הדקדוקיות לשמות, כללי הסמיכות והופעתן של המילים הדקדוקיות בצורה חבורה או פרודה בצורת היחיד ובצורת הרבים.⁶²

1.1 העבדים

לפי ראב"ע, המונח "עבדים" מכוון לאותיות היחס בכל"מ בלבד: "העבדים הם האותיות הנוספים לפניו, בתחל' המלה ואינם עיקרים וסימנם בכלום".⁶³

- 56 ההקדמה לפירוש בראשית (השיטה האחרת), עמ' י.
- 57 ריב"ג, הרקמה, שער ד, עמ' מא.
- 58 הציטוטים מספרי המקרא מובאים כהופעתם בחיבורי ראב"ע.
- 59 ככל הנראה, במילה "כינויים" מתכוון ראב"ע למילים הדקדוקיות המתפקדות כמילות יחס.
- 60 למשל: "והיוד ימצא בסוף המלה נוסף כמו המגביהי [...] ועם מלת ענין כמו בלתי וזולתי" (מאזנים טו, עמ' 2).
- 61 "ואם יאמר מדקדק איך נכנס הלמד על פועל עבר ואין כמוהו? התשובה כי הבית והלמד אחים" (קהלת ג, יח).
- 62 למשל: "יש מלות ענין שלא יצמדו כְּאֶשֶׁר וּרְק וְאֶךְ וְגַם וְאִף וְיֵשׁ מֵהֶם שִׁיִּצְמְדוּ כְּמוֹ אַחַר תֹּאמַר אַחֲרַי אַחֲרֶיךָ עַל לְשׁוֹן רַבִּים וְלֹא יִמְצָא עַל לְשׁוֹן יַחֲדָא נִצְמַד וְיֵשׁ מֵהֶם שֶׁנִּמְצָא עַל שְׁנֵי הַדְּרָכִים כְּמוֹ תַחַת אִמְרוּ תַחְתִּיּוֹת (יהוש' ט"ו, י"ט) ותחתני והוא זר" (מאזנים ל, עמ' ו).
- 63 מאזנים ג, עמ' 2; יב, עמ' 1.

לעומת זאת, המונחים "מילות עניין", "מילות טעם" ו"מילות דבק" כוללים את המילים המשויכות לקבוצת המילים השלישית בלשון, כלומר המילים שאינן שמות ואינן פעלים. לדעתו "הם ישרתו בראש המלה במלת ענין ובשמות ובפעלים והם בכו"לם כמו: בְּלֹא יוֹכְלוּ (איכה ד', י"ד), קָלָא הִיוּ (עובד' א', ט"ז) לְלֹא דַבֵּר (עמוס ו', י"ג), מִבְּלִיתִי יִכּוֹלֵת ה' (במדבר י"ד, ט"ז), וכן במלת אשר". בהמשך הספר מסתייג הוא מההכללה הקודמת וטוען כי "העבדים לכן לא ישרתו בכל מלות ענין כמו: אל ורק ואך אע"פ שמצאנו וְשֵׁם לֹאֵל (איוב כ"ד, כ"ה), לא נאמר קָאֵל".⁶⁴ בסוף הספר יסוד דקדוק מציין ראב"ע:

בכלם, ארבעתם אלה הם לעניינים, כי הבי"ת לעניין כלי, על כן נקרא כן, והכ"ף הוא לדמות, על כן נקרא כן, והלמ"ד הוא עיקר הלימוד והמ"ם כמו דרך רבים כמשפט הלשון, והנה טעמו כמו מהם, דבר שנגזר מאחרים. והאמת כמו משפט החלקים מהכל.

בספר יסוד דקדוק ראב"ע מתייחס לכללי הניקוד של קבוצת אותיות זו ומציין כי "בוכל, אלה לבדם הם על דרך אחת, שיבואו בשוא נע, כאשר הזכרתי במלת שמעון. ולא כן המ"ם, כי לעולם בחירק או בקמץ קטן באותיות אח הער. רק הוא לבדו יקרא תמורת אל"ף בשרק כאשר הזכרתי. ואם אחר אותיות בוכ"ל שוא נע כולם יהיו בחירק: כראובן, לראובן, חוץ מהו"ו כאשר הזכרתי".⁶⁵

1.2 המשרתים

בשונה מהמונחים "עבדים" ו"מילות הענין", ראב"ע כלל בקבוצה זו את אותיות בכל"ם, אותיות אית"ן והאותיות שו"ה, העשויות להצטרף לפעלים ולשמות:

חצי מאותיות לשון הקודש עיקרים וחצי האותיות פעם עיקרים ופעם משרתים והסימן כשתי"ל א"ב המו"ן כאשר הוא שמי. והנה בעבור היות האלף והה"א קלים על הלשון שמות משרתים, ולא כן החי"ת והעי"ן ע"כ נשארו עיקרים.⁶⁶

64 שם, יב, 1.

65 יסוד דקדוק, עמ' 162–163.

66 צחות יד, עמ' 2; שפה ברורה, לא. ראב"ע מציין שלא ייתכן כי אות הריש תחסר בלשון הקודש כי היא מהאותיות הנקראות "מלכים", והטעם שלא ישרתו והן: ח, ט, ג, ז, ע, צ, ד, ק. ובכן, ראב"ע מוסיף שהמושג "המשרתים" כולל את האותיות: כ, ש, ת, ל, י, א, ב, ה, מ, ו, נ.

גם בספר יסוד דקדוק ציין ראב"ע: "בכולם, אלה הם סימני המשרתים בתחלת המה, כמו: בשמעון, כשמעון, לשמעון, ושמעון". בהמשך הספר הזכיר ראב"ע מונח זה כאשר הוא דן ב"עשרה הקונים, שהם לשמות ופעלים": "ובעבור שסימני אלף מם מאותיות המשרתים, אזכיר איך ישרת כל אות ואות".⁶⁷ עוד קובע ראב"ע: "המשרתים הם האותיות שימצאו פעם שרשי ופעם נוספים והם שו"ה בכלים אית"ן.⁶⁸ לעומת זאת, בספר שפת יתר הוא מעיר: "ועוד אמר הגאון כי האותיות המשרתים הם חצי כל האותיות. ור' אדוניס אמר כי הטי' והדי' ג"כ ממשרתים וזה הפך דעת כל המדקדים הראשוני והאחרוני".⁶⁹ ראב"ע מציג הגדרה נוספת לכל מילה:

1.2.1 האל"ף

לעולם סימן המדבר בעד נפשו, הוא בראשית המלה בכל הבניינים, כמו: ארדוף, אשיג. גם ימצא אלף בראש המלה תמורת ה"א: 'אתחבר יהושפט' (דה"ב כ, לה) וימצא נח נעלם בסוף המלה סימן הנקבה תחת ה"א, כמו: 'קראן לי מרא' (רות א, כא) [...] גם ימצא בראש המלה נוסף, כמו 'באזרועך' (ירמיהו לב, כא).⁷⁰

1.2.2 הבי"ת

"ישרת בראש המלה, כמו: 'בחרבי ובקשתי' (ברי' מח, כב) [...] ותמורת מ"ם, כמו: 'והנותר בבשר ובלחם' (וי' ח, לב)"; "הבי"ת ישרת בראש המילה על שני דרכים ידועים. האחד כמו 'בבית אחד', והשני כמו 'והנתר בבשר ובלחם'; "ויש בי"ת בתחלה נוסף כמו 'בראשונה' וככה 'בטרם' ואין הפרש בינו ובין טרם. ואין בית בראשית נוסף לפי דעתי כי יש לו טעם, ויש מלות רבות חסרות בי"ת כמו ששת ימים";⁷¹ "הבית ישרת בראש המילה בשמות כולם כמו הלמד ולא ישרת בסוף"; "ונמצא בית עם פעל עבר והוא זר בהכין לו דויד (דה"ב א', ד') והוא"ו אם בא טרם פעל עבר יתכן היותו ויו חבוא כמו מי פעל ועשה (ישעי' מ"א, ד').⁷²

67 יסוד דקדוק, עמ' 98. כאן ראב"ע מתייחס בהגדרתו לתפקוד האותיות כמוספיות המצטרפות לפעלים.
68 מאזנים ג, עמ' 2. ראב"ע כולל בקבוצה זו את האותיות המצטרפות לנטיית הפועל – המוספיות.
69 שפת יתר ו, עמ' 1.
70 יסוד דקדוק, עמ' 98.
71 יסוד דקדוק, עמ' 98–99.
72 יסוד דקדוק, עמ' 110–111.

1.2.3 ה"ה"א

- בספרים יסוד דקדוק ושפה ברורה ראב"ע מונה מספר תפקידים למילה הדקדוקית ה'. להלן עיקרם:⁷³
- א. "האות ה' משרת בראש המילה לציון התימה, כמו: 'הקולך זה בני?' (שמ"א כד, יז) ולעולם יהיה תחתיו שוא ופתח. רק אם יהיה אחריו שוא כאשר אפרק עוד, כמו: 'הבמחנים?' (במ' יג, יט) וכן אם היה האות שהוא אחר ה"ה"א אחד מאותיות אחה"ע גם כן יפתח, כמו: 'האמור למלך בלעיל' (איוב לד, יח) ופעם יהיה בפתח גדול ופעם בפתח קטן, כמו: 'האנכי' 'החיתים' והה"א כמו האלף כמו: 'ההיתה זאת בימיכם' והעי"ן בפתח גדול כמו 'העבד ישראל' (יר' ב, יד).". במקום אחר מציין ראב"ע, "זוה האות ישרת בראש מילה לתימה במלות הטעם ובשמות גם בפעלים, ולעולם הה"ה"א בשו"א ופתח".⁷⁴
- ב. ראב"ע מוסיף כי תפקיד נוסף למילה ה' הוא לידיעה ובמצב כזה לעולם אחריו דגש, כמו: "הקול קול יעקב" (בראשית כז, כב). עוד טוען כי אם היה האות אחד מאותיות הגרון, יהיה ברוב קמוצים, גם בפתח, כמו: "ויעל הארובה"; "האמור...".⁷⁵
- ג. "המילה ה' מתווספת בראש המלה כנוספת לבנין הכבד הנקרא הפעיל, כמו: 'הכבידי' וכן בבנין התפעל, כמו: 'והתגדלתי והתקדשתי', ובשמות בבנין נפעל, כמו: 'אם המצא' וכן בלשון ציווי וכן בבנין שלא נקרא שם פועלו, 'והושלך [...]'. גם ימצא בראש המלה תחת אלף, כמו: יתר האמון שהוא ההמון כאשר הוא כתוב בספר השני".⁷⁶
- ד. ראב"ע הוסיף שלושה תפקידים למילה ה' כאשר הופיעה בסוף המילה. לדעתו, "הה"ה"א באחרונה על שלשה דרכים: האחד נוסף, כמו: קדמה, מזרחה. וכן השער התחתונה, בוערה מאופה, מלעיל להורות, כי הה"ה"א נוסף ואיננה סימן נקבה, כמו: נחלה עבר על נפשנו. ויש ה"ה"א תחת אל, שהיא מלת טעם, כמו: ירושלמה, מצרימה"; "הה"ה"א ישרת בסוף סימן לשון נקבה בשמות כמו: צדקה, צעקה [...] ובפעלים שמרה, זכרה [...] ותשוב הה"ה"א תי"ו"; "ויש ה"ה"א סימן נקבה, והוא בפעלים נח נעלם, כמו: שמרה. ואם הוא עם שם יהיה במפיק, וכמו ידה [...] ונמצא ה"ה"א באחרונה נוסף עם ת"ו כמו

73 יסוד דקדוק, עמ' 99–102.

74 שפה ברורה מד, עמ' 2 – מה, עמ' 1.

75 יסוד דקדוק, עמ' 99–102.

76 שם, שם.

ישועתה, עזרתה, בצרתה [...] כי התי"ו הוא תחת ה"א. כי כן משפט הלשון להחליף ה"א בת"ו בסמוך לעולם".⁷⁷

בספר שפה ברורה ראבי"ע שוב מתייחס לנושא וציין: "ותשוב הה"א תי"ו האמרת וככה ושבת לנשיא במספר עד עשרה סימן לשון זכר הנקבה בחסרון הה"א ויש ה"א נוסף בשמות גם בפעלים".⁷⁸ לבסוף, ראבי"ע טען כי "לעולם ה"א בלשון נקבה בשמות, אם איננו סמוך לאחרת הוא נח נעלם, כמו: צדקה, נשמה [...]. וימצא הה"א נוסף עם סימני העתידיים בכל הבנינים, כמו: אשמעה, אשליכה".⁷⁹

1.2.4 הו"ו

ראבי"ע מונה מספר תפקידים למילה הדקדוקית ו', ועיקרם:

א. "ימצא בראש המלה משרת לטעם דבר השם עם שם או פועל אם פועל, כמו: ראובן ושמעון".

ב. לציון ההיפוך: "ואם לא יהיה בתחלה מה שיוורה על פועל עבר והיה לעתיד, כמו: ועשה בצלאל (שמי' לו, כד) ובן בלשון זכרים ולנקבות".

ג. ו' לתוספת סתמית, כמו: "ויש ו"ו נוסף, כמו: ואיה וענה (בר' לו, כד)".

ד. ניקוד: "בסוף המלה אם היה בשרק הוא סימן רבים, כמו: עשו, בנו [...]. כן בכל הבנינים. ואם היה ה"א נוסף קודם הו"ו או נו"ן דגוש יהיה סימן יחיד [...]. ופעמים יתחבר הה"א והנו"ן [...]. ואם בחולם על הו"ו לעולם הוא סימן יחיד שאינו נמצא בשמות, כמו: ידו, רגלו, ובפעלים: אויב ירדפו (הו' ח, ג) רק הוא בפעלים מעט מזער. וימצא הו"ו בסוף המלה נוסף, כמו: בנו בעור (במ' כד, ג)".⁸⁰

77 יסוד דקדוק, עמ' 99–102.

78 שפה ברורה מד, עמ' 2 – מה, עמ' 1.

79 יסוד דקדוק, עמ' 99–102.

80 כל הפריטים בסעיף 1.2.4 לקוחים מספר יסוד דקדוק, עמ' 102–103.

1.2.5 היו"ד

- ראב"ע מתייחס בעיקר למקור העיצור י' בשורש ולתפקידו לציון המין והמספר :
- א. ראש המילה : "והיוד בראש המלה סימן זכר יחיד או רבים בכל הבנינים כמו : ישמור ישמרו ישליך [...]".⁸¹ עוד טוען ראב"ע כי "יהיה סימן לשון יחיד שאיננו נמצא על כל הבנינים לשון זכר יחיד או רבים : יבנה, יבנו. ויתחלף יו"ד עם אלף והפך, כמו : אשרו חמוץ (ישעיהו א, יז) ותמורת ה"א : ידו הדה (יש' יא, ח). וימצא בראש המלה שורש גם באמצע [...] ויעלמו".⁸²
- ב. סוף המילה : ראב"ע מציין מספר תפקידים, "והיוד ימצא בסוף המלה נוסף כמו המגביהי [...] ועם מלת ענין כמו בלתי וזולתי הלא תראה יאמר כי אין בלתך".⁸³ עוד טוען כי "וימצא באחרונה בחרק על שלשה דרכים, האחד סימן המדבר יחיד זכר או נקבה בשמות או בפעלים : ראשי, ידי ; לא אבה. ודרך שנית סימן היחס, כמו : העברי, המצרי. והדרך השלישית להיות היו"ד נוסף, כמו : בני אתונו (ברי' מט, יא)".⁸⁴
- ג. ניקוד : "ודע כי יוד נעלם עם קמץ גדול בכל לשון רבים עם סימן שאיננו נמצא כמו בלעדי במלות ענין וכל עליו ואליו ובשמות כמו ידיו".⁸⁵

1.2.6 הכ"ף

- א. ראש המילה : "ישרת בראש המילה, כאשר, כשמעון, כהוציאם אותם (בר' יט, יז) והוא שם הפועל"; "הכ"ף ישרת בראש המלה כמו הלמד והוא לענין שידמה בו, כף השיעור והדמיון".
- ב. סוף המילה : "רק ישרת בסוף המילה לנכח זכר בקמץ גדול, ולזכרים וזכרים בתוספת מ"ם ותחת הכ"ף לעולם פתח קטן";⁸⁶ "ובסוף המלה לנכח הזכר בקמץ ולנקבה בשו"א ולרבים זכרים ולנקבות בפתח קטן עם תוספות מס ונון בכל השמות והפעלים".⁸⁷
- ג. בצירופי יחס : "הכ"ף לא מצאנוהו שנכנס על פועל עבר ואמר רבי יונה נ"ע כי וכמו השחר עֲלָה (בר' י"ט, ט"ו) למה לא אמר וכמו עלה השחר כי המ"ם

- 81 מאזנים יב, 2. ראב"ע מוסיף הסבר על אודות השימוש באותיות איתן בזמן עתיד תחת כותרת המשרתים.
- 82 יסוד דקדוק, עמ' 103–105.
- 83 מאזנים טו, עמ' 2.
- 84 יסוד דקדוק, עמ' 103–105.
- 85 מאזנים יג, עמ' 2.
- 86 יסוד דקדוק, עמ' 105–106.
- 87 הציטוטים בסעיפים א ו-ב לקוחים מיסוד דקדוק, עמ' 105–111.

והוא"ו במלת כמו נוספים ובעבור שלא יהי כף עם פועל עבר הבדיל ביניהם במלת השחר והוא שכח וְרָבו כמו רבו (זכר' י, ח) וימצא הלמד עם פועל עבר כמו: 'לְבָרַם האלהים' (קהלת ג, י"ח) כאשר פירשתי בפירוש קהלת".⁸⁸

1.2.7 הלמ"ד

- א. ראש המילה: "הלמד ישרת בראש המלה בלבד עם אות ענין כמו לָךְ לי ועם מלת ענין כמו לְבַלְתִּי".
- ב. משמעות: "וימצא למ"ד תחת מלה בעבור: 'פן יאמרו לי' (שוי' ט, יד), ונמצא נוסף במלת שלאן (איוב כא, כג) והיא זרה".⁸⁹
- ג. בצירופים: "ואם יאמר מדקדק איך נכנס הלמד על פועל עבר ואין כמוהו? התשובה כי הבית והלמד אחים, וצירוף זה כן צירוף זה ודרך אחד לכלי",⁹⁰ "ויש מלת ענין שיבוא למ"ד על בית כמו לבעבור והענין בלא למד יספיק והאומרים בשיריהם עבור איננו נכון – כי תשוב הכונה לענין אחר, כאשר נסיר למד למען (כי אז יהיה מן כלי) אין מענה".⁹¹

1.2.8 המ"ם

- א. "ישרת בראש המילה לשני טעמים האחד כמו: מאל אביך (ברי' מט, כה) ובא בקמץ קטן, בעבור שלא ידגש האות הבא אחריו [...] רבים. וימצאו עם מלת הדבק כמו חבריו שהם בכל, כמו: מאשר, מאות, מעל ולא יבוא עם מלות זרות אחרות, כמו: גם, אף, ונמצא מְבַלְתִּי (במ' יד, טז)".
- ב. בסוף המילה לציון זכר: "והמ"ם בסוף המלה זכרים בשמות, רק יש מילות זרות נקבות: נשים, פילגשים, ובפעלים [...] השלמים ואשר אינם שלימים".⁹²
- ג. "המם ישרת בראש לאות ענין והוא מן על מן הוא דגוש האות הבא אחריו להעדר הנון כמו מְסוּס מְגַמַל [...] עם הפועל היה אחר המם אחד מאותיות אחהע"ר יהיה מקום הדגש נח נעלם אחר המם כמו מְהַעוֹף למינהו (בראשית ו', כז)".⁹³

88 מאזנים יב, עמ' 1.

89 הציטוטים בסעיפים א ו-ב מיסוד דקדוק, עמ' 106–111.

90 ראב"ע, פירוש קהלת. מהדורת מריאנו גומז אראנדא, מדריך 1994 פרק ג, יח. התייחסות ראב"ע למילים הדקדוקיות במהלך פירושו לספר קהלת היא עדות אחת לסטיותיו המרובות מנושא החיבור והתעסקותו בענייני דקדוק משוניים.

91 מאזנים לט, עמ' 1–2.

92 סעיפים א ו-ב מיסוד דקדוק, עמ' 106–108.

93 מאזנים יב, 2. בהמשך רא"ב עובד לדבר על המוספיות כהמשך לאותיות אית"ן.

1.2.9 הנו"ן

- א. "ישרת בראשונה לשון רבים זכרים או נקבות בכל הבניינים".
ב. "וימצא לבנין נפעל נוסף, ולא יראה בעתיד, רק הוא מבוטע בדגש".⁹⁴

1.2.10 השי"ן

"השין מקום אשר כמו: שְׁכָחָה (שיר השירים ה', ט'), שְׁבַשְׁפְּלָנוּ (קל"ו כ"ג)".⁹⁵
עוד טוען כי "ישרת בראשונה לבדה תחת אשר בשמות, כמו: שה' אלהיו (תה' קמד, טו) ועם מלות הדבק: שככה לו (תה' קמד, טו), ועם הפעלים: ששזפתני השמש (שיה"ש א, ו)".⁹⁶

1.2.11 התי"ו

- א. "ישרת בראשונה לנכח זכר יחיד רבים וכן לנוכח נקבה ונקבות בכל הבניינים והוא לעתיד. ויהי תי"ו לשון נקבה יחידה או רבות שאינן נמצאות תחת היר"ד, שהוא סימן הזכרים".
ב. "תי"ו בשמות בנוסף, כמו: תפארה, תקומה".
ג. "תי"ו נמצא תחת ה"א, כמו: תרגלתי לאפרים (הו' א, ג) והנה הוא תחת ה"א. באחרונה נמצא: ושבת לנשיא (יח' מו, יז) והנה הוא תחת ה"א [...]. והתי"ו באחרונה סימן הנוכח לפעלים שעברו בכל הבניינים".
ד. "הוא לזכר בקמץ גדול, בעבור שאחריו נח נעלם שהוא אלף או פ"א, ובלשון נקבה בשוא נח תחת התי"ו גם כן האות שהוא טרם התי"ו. רק אם יהיה אחד מאותיות הגרון יפתח האות בפתח גדול, ואין מלה זרה".⁹⁷

נראה כי לפי תפיסתו של ראב"ע, המונח "משרתים" רחב מן המונח "עבדים" והמילים הדקדוקיות המיוצגות בו, בכל"ס, הן חלק מקבוצת המילים המיוצגות במונח "משרתים". נראה כי האותיות המיוצגות בשני המונחים יכולות לתפקד כאותיות עניין (ראו להלן) וחלק מהן עשויות להופיע לפני מילות העניין והדבק וכן לפני פעלים.

94 יסוד דקדוק, עמ' 101-108.
95 מאזנים לט, עמ' 1-2.
96 יסוד דקדוק, עמ' 110.
97 יסוד דקדוק, עמ' 110-111.

1.3 מילות העניין

בקבוצה זו נכללות מילים דקדוקיות כגון "מן", "גם", "אף", "אל", "רק", "אך", "ל", "בלתי", "זולתי", "אשר", "על" ו"עד". כך מגדיר ראביע קבוצת מילים זו:

אות ענין או מלת ענין יחבר בין השם והפועל או בין שני שמות ויש פעמים שאינם צריכים לאות ענין כמו ושמואל מת וצריך לאות ענין בישראל וכן כל שם מקום וזמן. ודע כי כל פועל עומד או יוצא צריך למקום וזמן כמו ושמואל מת ברמה ביום פלוני וכן כל פועל לעולם. ופעמים יחסרו אות הענין בעבור שהוא ידוע אמרו הַנְּמַצָּא בית ה' (מלכים ב יב יא) וכן אות ענין מהזמן אמרו כי ששת ימים עשה ה' (שמות לא י"ז) והענין בששת ימים ויתכן היות שני שמות שהם עצם עם עצם מתחברים עם אות ענין כמו ראובן בבית.⁹⁸

1.3.1 הגדרה

מתברר כי ראביע מבדיל בהגדרת התפקידים בין מילות העניין ובין העבדים והמשרתים. מילים אלו נושאות משמעות ייחודית להן ותפקידן לחבר בין המילים במשפט. לדעתו "העבדים לכן לא ישרתו בכל מלות ענין כמו: אל ורק ואך אע"פ שמצאנו וְשֵׁם לאל (איוב כ"ד, כ"ה), לא נאמר כָּאֵל".⁹⁹ נוסף על כך, הוא מציין כי "העניינים כמו מן וגם ואף או אות ענין כמו לבנימין שככה והם ביכלמ"ש ונקרא בסתם מלות הטעם".¹⁰⁰

1.3.2 מבנה

לפי ראביע מקצתן מורכבות משתי מילים. "ודע כי מלת בלעדי מורכבת משתי מלות"; "ויש אומרים כי מלת וַיְהִי (במדבר י"ג ל') מלת ענין והענין הַס [...] מלת על מלשון עלה אף על פי שהיא לענין מלת טעם".¹⁰¹

1.3.3 נטייה

חלק מהמילים בקבוצה זו נוטות בנטיית היחיד בלבד וחלק מהן נוטות בנטיית הרבים. "מלת הענין כמו אשר ורק וגם לא יבואו על לשון רבים ויש על גם עָלִי וכן מלת אֶלִי ומלת עָדִי ובעת שתסמכם סמיכות הדבור לעיל על לשון

98 מאזנים מ, עמ' 1.

99 מאזנים יב, עמ' 1.

100 מאזנים ג, עמ' 2.

101 מאזנים יט, עמ' 2.

רבים כמו עליו ואליו ועדיו".¹⁰² בהמשך הספר ראב"ע מתייחס לדרך הופעת מילות העניין באופן צמוד או פרוד, וטוען: "יש מלות ענין שלא יצמדו כְּאֶשֶׁר וּרְקָ וְאֵךְ וְגַם וְאֵף וְיֵשׁ מֵהֶם שִׁיִּצְמְדוּ כְּמוֹ אַחַר תֵּאֲמַר אַחֲרֵי אַחֲרִיךְ עַל לְשׁוֹן רַבִּים וְלֹא יִמְצָא עַל לְשׁוֹן יַחֲדָי נִצְמַד וְיֵשׁ מֵהֶם שֶׁנִּמְצָא עַל שְׁנֵי הַדְּרָכִים כְּמוֹ תַּחַת אִמְרוּ תַּחְתִּיּוֹת (יְהוֹשִׁי ט"ו, י"ט) וְתַחַתְּנִי וְהוּא ז"ר".¹⁰³

1.3.4 יידוע

ראב"ע מוסיף להגדיר את גבולות המונח מילות העניין באמרו כי ה"א היידוע אינה מצטרפת לקבוצת מילים זו: "הא הידיעה לא יבוא לעולם עם אות ענין או מלת ענין";¹⁰⁴ "ימצא הא התימה עם אות ענין הרק אך במשה (ויקרא י"ב ב') העל אלה".¹⁰⁵

1.3.5 נטייה וסמיכות

ראב"ע מציין כי חלק ממילות העניין יכולות להופיע בנטייה או בסמיכות, כמו:

ויש שמלת ענין שתצטרף לסמיכות כמנהג השמות כמו מן ואל ועל ליחיד ולרבים ושלא תצטרף כמו אשר ורק ואך לא יאמר אשרי ולא אשרך ויש מלה כן שאינה מצטרפת והיא כדמות לשון רבים כמו לולי ויש על ענין רבים נסמך ליחיד ולא תצטרף כמו אולי ובאה מלת אל ידרוך הדורך סמוכה לפועלי עתי' ולא אדע לה שנית ויש מלת ענין שתשתנה במקום כמו אֵין כמוהו (ש"א י', כ"ו).¹⁰⁶

במקום אחר כותב ראב"ע: "וכבר זכרתי במקום אחר שמלת אל ועל והדומה להם כאשר תצטרף לסמיכות לעולם הוא לשון רבים כמו עלי עליו עליה עליכם עליהם עלינו ויש שתמצא על שני דרכים כמו: ובוטח בה' אֶשְׁרִיו (משלי ט"ז, כ') ושומר תורה אשרהו (שם כ"ט, י"ח)".¹⁰⁷ באותו ספר מוסיף ראב"ע: "הסמוכים [...] ימצא עם קצוות מלות ענין על מנהג השמות הסמוכים כמו חסדך [...] בלתך ויש על דרך אחר כמו לך ובך ואותך ואתך ועמך".¹⁰⁸

102 מאזנים יז, עמ' 2.

103 מאזנים ל, עמ' 1.

104 מאזנים כב, עמ' 1.

105 מאזנים כד, עמ' 1.

106 מאזנים לח, עמ' 2 – לט, עמ' 1.

107 מאזנים לט, עמ' 1–2.

108 מאזנים כה, עמ' 2.

1.3.6 צירופי יחס

וכל פועל שהוא דבק עם את פעם ישאר בסימוך הדבור תאמר שמור אותי או שמרני ואיננו כן מלת אל ועל ואשרי ובי"ת הענין ולמד הענין. ודע כי אלה הדבקים יבואו פעלים עומדים ויש מהם יוצאים כמו וערבה לה' (מלאכי ג', ד') לא יתכן להסיר הלמד או מלת על וכן מלת בטחו בה' (שם קט"ו, י') [...] לא יתכן להסיר אות הענין או מלת הענין [...] ומזה הענין לא ימצא כי אם בלמד או במלת אל. על כן לא נוכל לאמר וְחִלְתִּיךָ לך (תהילים כ"ה, כ"א). או אֲלִיךָ ומלת וקוטי לא תמצא בלא למד כי קויתך ואנחנו נרדוף לעולם אחרי הנמצא. ויש פעלים עם מלות ענין ידועות כמו זנה שיבוא הפועל דבק עם פנים בזה הענין כמו "רבים יחלו פני נדיב" (משלי י"ט, ו').¹⁰⁹

1.4 מילות דבק

קבוצה זו של מילים נזכרת רבות בחיבורי ראב"ע במיוחד כאשר הוא דן בפירוט במילים הנכללות בה ובכללי הנטייה של מילים אלו. נראה כי קבוצת "מילות הדבק" כוללת את מילות העניין ואת האותיות המשויכות לקבוצת "המשרתים" ו"העבדים". בספר יסוד דקדוק מחלק ראב"ע את הלשון לשלושה חלקים: השם ("והוא היסוד"), הפועל ("והוא נשוא לעולם"), והחלק השלישי – מילות הדבק. וכך הוא כותב שם: "מלות דבק גם הם, כמו מקרה: גם, אשר, רק, אך, בלתי, ופעם תהיה אות אחת מקום מילת דבק, כמו: ויקרא ה' למשה (שמוי יט, כ) והנה הוא כמו אל משה, והם ארבע אותיות, והסימן בכל"ם". אפשר לראות כי ראב"ע כולל בדיון במילות הדבק מגוון נושאים.

1.4.1 כללי הצטרפות

בספר יסוד דקדוק ראב"ע מונה מגוון כלי הצטרפות של מילות הדבק לפעלים ולשמות. וכך כותב:

כמו ראובן בבית, ופעם יוסיפו מ"ם עם ו"ו ותהיה מלת דבק: כמו פי אתחנן לו (איוב יט, טז) וכן כמו חי כמו חרון (תהי נח, י), וכן לא אש (איוב מ, ד). רק עם המ"ם לא יבוא כלל. וכאשר יהיה סמוך הבי"ת אל יחיד מדבר בעד נפשו יאמר: בי, ובעבור זכר שאיננו נמצא: בו; ולנוכח: בְּךָ לזכר; רק באתנח ובסוף פסוק הוא: בְּךָ, כמו לשון נקיבה והיחידה:

בה; ורבים בם; ועם ו"ו יאמר: במו; ובתוספת ה"א קודם המ"ם: בהם; ולנקבות כמו בהן, בהנה. ובתוספת ה"א באחרונה כי בהמה לזכרים ולא לנקבות, אף על פי שהנון לעולם סימן הנקבות, ולא יאמר עם כף: כי, בעבור שיתערב עם מלת "כ"י" שהוא לדבק הטעמים. רק יוסיף על מלת כמו נו"ן עם יו"ד, ויאמר: כמוני, והכ"ף קמוץ. ורבים: כמוני, כמוך לזכר, רק כמוך לנקבה יראה מעט קשה. ורבים בתוספת ה"א: כמוהם [...]. ומשפט הלמד כמשפט הבי"ת, ומשפט המ"ם ליחיד בכפל כמו ממני".

ראב"ע מביא את הדוגמה "כי תאמר ראובן אכל או יאכל והנה העצם או המקרה ושם עם שם לא ידבקו כי אם בתוספת אות או מלה כמו ראובן בבית, ראובן יצא בית, אין לדברים האלה טעם, עד שתאמר ראובן בבית, ראובן יצא מהבית.¹¹⁰

1.4.2 מקור וגזירה

בספר יסוד דקדוק ראב"ע מפרט את דרך גזירת מילות הדבק ומציין: "יש מהם נגזרים מפעלים כמו על מלשון עלה, אחרי מלשון ולא אחר הנער (בר' לד, יט), ותהינו (דב' א, מא) מגזרת הן, וזה הוא שאמרו: הננו ועלינו (במד' יד, מ) [...]. וכמוהן כן בל ידעוכם (תה' קמד, כ) [...]. גם תבונה מגזרת בין, כי עקרה להבדיל בין הדברים. עם, כמו: ארזים לא עממוהו (יחז' לא, ח) לא יתחבר אחד עמו. ויש מלות דבק שאינם נגזרים, והם הרבים, כמו: אך, גם, אף". עוד טוען כי "יש מלות דבק מורכבות, כמו: מזה, עמי, בלעדי... ויש מלות שיכפול אות הראשון: פה עשו (במ' לב, ח) ככה עדה לכם (הו' י, טו) ולא מצאנוהו לא ה"א בכל המקרא רק בלשון רבנן".

1.4.3 נטייה וסמיכות

ראב"ע מונה את דרכי נטיית מילות הדבק ומציין, ויש מלות דבק על לשון יחיד לעולם, כמו: רק, גם. על לשון רבים, כמו: לפני, ויש מהם על שני דרכים, כמו: "אָל משה" (שמ' ב, יט), "אָל מים" (איוב כט, יט). גם כן על, עד. רק כאשר יהיו סמוכים לעולם הם לשון רבים: אלי, עדי, עלי. ויש שיהיה לשון רבים ולשון יחיד, כמו: אשְׁרֵי (מש' יד, כא). ויש לשון יחיד בתוספת יו"ד גם בחסרונו, כמו: בל-משחת בלי; זולת, זולתי. ויש שיוכל המדבר להוסיף אות הדבק: ובכן ראיתי

(קה' ח, י) [...], גם יהיו שנים, כמו: "בְּשֵׁגֶם הוּא בִּשְׂרִי" (בר' ו, ג), ויש שלא יוכל להוסיף, כמו: לולי (בר' לא, מב).
 כלומר ראב"ע מבחין בין מילים המופיעות בנטייה ובין מילים בצורה אחידה.

בהמשך הספר מוסיף ראב"ע כי,

ויש שלא יסמכו, כמו: לו, לא, אך, גם, רק. ורובי מלות הדבק כן יורו על יחיד כמו על רבים, ועל זכר כמו בנקבה. רק מלות מעטות: זה לשון זכר גם כן זו: עם זו יצרתי לי (יש' מג, כא), והנקבה: זאת, ומלת הל' לזכר ולנקבה [...] ולרבים זכרים או נקבות: אלה, גם בחסרון הה"א: התועבות האל (ויקרא יח, כז) ויש הפוכים והטעם אחד, כמו: לא עם, אל תאכלו ממנו (שמי' יב, ט) ויש נחלפים באותיות יהוא [...] רק לשון יחיד מדבר ומבעד נקבה שאיננה נמצאה גם כן הרבות מעט הוא קשה, גם הוא נכון. אין, יאמר: ואינם ולא אינו, כי אם איננו וכן איננה ולא אינה. ובמלת עמדי לבדה לא יאמר סמוך אחד עמה כלל.

1.4.4 כללי ניקוד

ראב"ע מתייחס לכללי הניקוד של חלק ממילות הדבק וטוען כי,

מלת הדבק ימצא לשון זכר בשווא נח תחת הכ"ף האות הראשון קמוץ רק רובו יהיה במקום מוכרת: חטאתי מה אפעל לך (איוב ז, כ), וכן מילת בד, גם אותך, עמך. ולנכח זכר בכל הבניינים קמוץ הכ"ף בקמץ גדול בין בסמוך בין במוכרת [...] לעולם יהיה פתח קטן קודם הכ"ף. ולנקבה בשווא נח בפעלים. ולעולם תחת האות הראשון שהוא קודם הכ"ף יהיה קמץ, כמו: שְׁבַרְךָ בלב ימים (יח' כז, כו). וכן בשמות ידך, רגלך. ומילות הדבק כמו המוכרת בזכר בכל מקום: כְּלָךְ יפה (שיה"ש ד, ז).

עוד מוסיף ראב"ע כי,

דגשות המ"ם להתבלע הנון ודגשות הנו"ן להתבלע נו"ן אחר, והנה הוא כמו [...] מנני. לרבים מְּנֹנו, בדגשות הנו"ן לחסרון נו"ן מן כי הנו"ן הנמצא הוא סימן לשון רבים כנו"ן: בצל דליותיו תשפנה (יח' יז, כג). ולזכר יחיד שאיננו נמצא גם כן: ממנו, ולא תגרעו ממנו (דבי' יג, א) [...]. ימצא נוסף בשמות, כמו: רעהו, אביהו, אחיהו, גם בפעלים: ירדפו (הו' ח, ג). גם יאמרו מנהו לבדו [...] ולנכח: ממך. ואם היה במקום מוכרת: ממך, ולא מצאנו ממך כלל. ולנקבה: ממך, ולרבים בתוספת ה"א: מהם, מהן.

1.5 מילות הטעם

מדבריו של ראב"ע בספר צחות עולה כי קבוצת מילות הטעם היא קבוצת המילים השלישית בלשון: "כל לשון יתחלק לשלושה חלקים, השם והפועל והחלק השלישי הוא הטעם". לדעתו הן מופיעות "פעם הוא אות, או המלה, והטעם סיבת היות המקרה בעצם כאילו הוא מדבר אחד עליו". נראה כי ראב"ע כולל במונח "מילות הטעם" מילים נוספות שאינן פועל או שם כגון "גם", "אשר", "אך", "רק" ו"בלתי".¹¹¹ נראה כי ראב"ע מסתמך בהגדרתו זו על דבריו של ריב"ג בספר הרקמה שקדם לו ואף כלל מיליות כמו: "גם, כי, רק, אך, למען, בלתי, נגד" בשער מלות הטעם והרב שבהם.¹¹² בספר צחות מייחד ראב"ע פרק למילים אלו ("שער מילות הטעם") ומציין:

יש אותיות שיתחברו עד שיהיו למלה אחת. בין שתהיה משתי אותיות עד עשתי עשרה כי אין למעלה הימנו כמו והאחשדרפנים (אסתר ט, ט), אלף עם אלף נמצאה, אאזרד, בית ימצא עם כולם, גם שלש זאת אחר זאת, בְּבַבְּת עינו, ואמרו בת עין וכן עשו, וממלת ככה אמרו כה, אע"פ שהוא משונה, גימ"ל עם טי"ת לא נמצא ולא עם סמ"ך וצדי וקו"ף, דל"ת עם טי"ת לא נמצא ולא עם סמ"ך וצדי ושי"ן, טי"ת עם גימ"ל לא נמצא ולא עם זי"ן וסמ"ך וצדי וקו"ף, סמ"ך עם זי"ן לא נמצא ולא עם טי"ת וצדי, עי"ן עם ח"ת לא נמצא, צדי עם זי"ן לא נמצא ולא עם סמ"ך ושי"ן.¹¹³

1.5.1 הגדרה

על המילים הנכללות בקבוצה זו כותב ראב"ע: "מילות הטעם הם כמו הפעלים שבאות להסברת ענין המדובר ולפעמים באה אות אחת במקום מילת הטעם וכאלה יש ארבע אותיות – ב,כ,ל,ס".¹¹⁴ גם האות "ש" נכללת בקבוצה זו: והנה הטעם פעם יהי אות לבדו, והסימן בכלמ"ש, ראובן בבית, ראובן כשמעון ראובן קרא לשמעון ראובן נפרד משמעון. רק אין דרך השי"ן לשרת כי אם תחת אשר, ע"כ לא אמרו נכונה המשימים שי"ן בטעם

111 צחות לב, עמ' 2.

112 ריב"ג, הרקמה, שער ד, עמ' מא.

113 צחות לב, עמ' 2.

114 בכר, תרצ"א, עמ' 95.

האותיות רק בכל"ם הוא לבדו, והנה אין הפרש בין ויקרא ה' אל משה ובין ויקרא אל משה, גם הוא נכון לומר ויקרא ה' את משה.¹¹⁵

1.5.2 המילה "את"

בין מילות הטעם מונה ראב"ע את המילה "את" ומציין כי יש הקשרים המחייבים את השימוש במילה "את" להבהרת עושה הפעולה, מקבל הפעולה או תפקיד תחבירי. מנגד מציין כי יש הקשרים שבהם ניתן להשמיטה. וכך כותב:

מלת את ממלות הטעם והנה חפשתי ודקדקתי עליה ומצאתי כי איננה במלות על ואל הפתוח כי תאמר על הפועל ועל הפעול או אם תוסר מהמלה לא תזיק, והנה פירוש זה בטחו בה', בטחו על ה', לא תוכל לומר זה הלשון בלא בי"ת ובלא על, וזנה "אחרי" אלהי נכר הארץ (דב' ל"ג, ט"ו), לא יאמר זנה שמעון את אמתו, והנה עיקר את עצם הדבר, על כן יחסרוהו ויאמרו בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ (בר' א, א). יאמר אדם ראובן הרג את שמעון, כי מלת את לאות כי שמעון הוא ההורג, והנה מצאנו כן "יכבד אבי" והפך זה "אבנים שחקו מים", ומלת את שלא הועילה אחרי שבאה במקומות עם הפועל.¹¹⁶

1.5.3 מקור

נראה כי ראב"ע ממיין את מילות הטעם על פי מקורן: "אחדות מהן נגזרו מפעלים כמו 'עלי מן 'עלה', 'אחרי' מן 'אחרי' (בר' ל"ד, י"ט), הן מן ותהיינו (דב' א', מא), ומילות אחרות לא נגזרו מפעלים". בהמשך הספר טוען ראב"ע כי, בעבור כי מלת על נגזרה מגזרת עליון, ולא כן אל הפתוח, גם כן פן מגזרת אפונה או אפונה מגזרת פ" והוא הנכון מגזרת אחר ולא אחר ופעם יאמרו אחרי כמשפט על, והנה דרך אחרת אֶשְׁרִי לעולם לשון רבים [...] ודרך אחרת לא, כלוא היו, אל באפך וזאת המלה לא תסמך כלל.¹¹⁷

1.5.4 כללי הצטרפות

ראב"ע מוסיף כי לפעמים מצטרפת המ"ם לאחת מארבע אותיות בכל"ם ונוצרות צורות מעין "במו" (איוב יט, טז) ו"כמו" (תהלים נח, טז). כן הוא מדגים את נטיית האות "ב" עם כינוי צמוד: "בי" "בו". עוד מעיר ראב"ע כי כאשר נוסף כינוי על "מ" מוסיפים לה עוד "מן": "ויצא מְּנִי=ממני וכן ממנו" וכי יש

115 צחות, לב, עמ' 1.

116 צחות, לב, עמ' 1.

117 צחות, עמ' לג-לד.

להיזהר בהוספת האות "כ" לכינוי יחיד: "ולא נאמר כי מפני שאז תהיה למלת הקשר אלא צריך להגיד כמוני". "ודרך אחרת שלא תוכל להוסיף אות בה חוץ מן וא"ו, כמו לולי, רק, אך וגם, רק ה"א התימה לבדו עם רק וגם ואף. ודרך אחרת להוסיף יו"ד, בל בלי, זולתי כלב בן יפונה".¹¹⁸

1.5.5 נטייה

על נטייתן של מילים אחרות מקבוצה זו הוא כותב: "מלות הטעם יש שהם על לשון יחיד ובהסמכם ישובו לשון רבים, כמו על עלי [...] וכן מלת 'אלי' וככה משפט 'עדי', ויש שיאמרו בסמוך לשון על כמו אל, והנה הפרש גדול יש בין מלת 'אלי' הפתוח ובין מלת על [...]". עוד מציין ראב"ע: "ודרך אחרת אשר כאשר לאשר מאשר יקרה בעיני וזאת המילה תאמר על יחיד ורבים זכרים או נקבות, וככה מלת אלה ויוסיפו עליה ה"א הדעת האלה".

1.5.6 כינויי הרמז

ראב"ע מתייחס בפרק זה גם לכינויי הרמז ומציין:

זה סימן יחיד זכר, ורבים זכרים, זאת לשון נקבה, הלז לזכר ולנקבה, "דבר אל הנער הלז" בתוספת וא"ו לשון נקבה, גם יתכן להיותו לשון זכר, או תהיה מלת לזו כמו לז, והנה מלות הטעם שיסמכו אל אחרים כמו אל משה, הנה יאמרו אלי אלינו אליך אליכם אליכן אליו אליה אליהם אליהן.¹¹⁹

2. כללי הניקוד

ראב"ע התייחס לניקוד המילים הדקדוקיות באופן חלקי ובעיקר לאותיות במספר הקשרים. להלן עיקרם:

2.1 בכול"ם

"בשמות בראובן וראובן כראובן לראובן מראובן, ובפעלים אחיתופל בקושרים (ש"ב ט"ו, ל"א) וכן כולם בשמוע, כשמוע, לשמוע, משמוע בחירק תחת אות בכל"ם והויו בשורק".¹²⁰ בהקשר של השוואים מציין ראב"ע ששני שוואים נעים הניעו השני עם אותיות בכ"ל: "וידוע כי תחת אלה האותיות שהם עבדים

118 בכר, תרצ"א, עמ' 95.

119 סעיפים 1.5.5 ו-1.5.6 מבוססים על ספר צחות, עמ' לג-לד.

120 יסוד דקדוק יב, עמ' 1.

[...]”¹²¹נוסף על כך הוא מציין: “בוכל, אלה לבדם הם על דרך אחת, שיבואו בשוא נע, כאשר הזכרתי במלת שמעון. ואם אחר אותיות בוכ”ל שוא נע כולם יהיו בחירק: כראובן, לראובן, חוץ מהו”ו כאשר הזכרתי”¹²². במקום אחר ראבי”ע מציין ש”אם היה אחד מאותיות בכל”מ שהם משרתים, שהיה האות ראוי להיות בשוא נע אין כח באדם לבטא בשנים שואים נעים, על כן הוצרכו העברים לשום חירק תחת האות המשרת אם הוא אחד מן אותיות בכל”ם כמו לראובן”¹²³. לפני המילה: “התחברות שלושה אותיות משרתים קודם השם כי למברא שונה לא אתם (ד”ה א’ ט”ו, י”ג)”¹²⁴.

2.2 ה

”ולעולם הה”א בשו”א ופתח, הלוא הוא אמר לי, הרק אך במשה” [...] ואם ה”י אחר הה”א שו”א נע יפתח הה”א בפתח גדול, ככה אם ה”י אחר הה”א אחד מאותיות הגרון יפתח הה”א בפתח גדול או קטן כמו העבד ישראל. אם ה”י אחר הה”א שהיא של הדעת אחת מאותיות הגרון יהי הה”א ברוב בקמץ גדול ג”כ משפט הרי”ש בעבור שלא ידגש”¹²⁵.

2.3 ו

”בסוף המלה יהיה הוא”ו עם השורק במלות הענינים סימן יחיד כל פעלי ה”י”¹²⁶; “ובסוף המילה יהי לעולם סימן יחיד שאיננו נמצא וימצא בכל כי ימצא עם אות ענין כמו בו ולו”¹²⁷.

2.4 כ

”ישרת בראש המילה: רק ישרת בסוף המילה לנכח זכר בקמץ גדול, ולזכרים וזכרים בתוספת מ”ם ותחת הכ”ף לעולם פתח קטן”¹²⁸; “הענין במקצות הכף

121 מאזנים יא, עמ' 2.

122 יסוד דקדוק, עמ' 162–163.

123 ההקדמה לפירוש בראשית (השיטה האחרת), עמ' ז.

124 מאזנים כ, עמ' 2.

125 שפה ברורה מד, עמ' 2 – מה, עמ' 1.

126 יסוד דקדוק ז, עמ' 2.

127 מאזנים ו, עמ' 1.

128 יסוד דקדוק, עמ' 105–106.

ואם היה באתנח וסוף פסוק ופעמים עם זקף גדול יהיה הכף בשוא ויתערב לשון זכר עם נקבה כמו אקום להודות לך".¹²⁹

2.5 מ

לעולם בחירק או בקמץ קטן באותיות אחהער, המם [...] והוא מן על מן הוא דגוש האות הבא אחריו להעדר הנון כמו מסוס מְגַמל [...] אם הפועל היה אחר המם אחד מאותיות אחהע"ר יהיה מקום הדגש נח נעלם אחר המם כמו מְהַעוּף למינהו (בראשית ו', כ').¹³⁰

2.6 נ

באחרונה הוא סימן נקבות בשמות, כמו: ראשן, ידיהן, גם כן בפעלים בכל הבנינים. ופעם יחליפוהו במ"ם. ודע כי לעולם יהיה קמוץ בקמץ גדול האות שהוא נו"ן רבות ונקבות, כמו: משפֿטֿן (במ' כז, א) ואם לשון רבים עמהן, יהיה פתוח בפתח קטן.¹³¹

2.7 ת

הת"ו באחרונה סימן הנוכח לפעלים שעברו בכל הבנינים, והוא לזכר בקמץ גדול, בעבור שאחריו נח נעלם שהוא אלף או פ"א, ובלשון נקבה בשוא נח תחת הת"ו גם כן האות שהוא טרם הת"ו. רק אם יהיה אחד מאותיות הגרון יפתח האות בפתח גדול, ואין מלה זרה.¹³²

סיכום

המחקר מסכם את הגדרת המונח הכולל "מילים דקדוקיות" ואת השתקפותו בלשונו של ראב"ע, וקובע כי ראב"ע משתמש במונחים "עבדים", "מילות עניין", "אותיות עניין", "מילות טעם" ו"מילות דבק" בהתכוונו לקבוצת המילים השלישית בלשון, כלומר למילים שאינן שמות ואינן פעלים. לפי ראב"ע קבוצת מילים זו כוללת מילות יחס, אותיות יחס, מילות קישור, תוארי פועל ומילות קריאה.

129 מאזנים כו, עמ' 1.

130 יסוד דקדוק יב, עמ' 2.

131 יסוד דקדוק, עמ' 108–101.

132 יסוד דקדוק, עמ' 110–111.

המונח "עבדים" כולל את הקבוצה המצומצמת של האותיות ב,כ,ל,מ,ו ואילו המונח "משרתים" כולל קבוצה זו לצד האותיות א,י,ת,נ,ש,ה כלומר מונח זה רחב יותר מהמונח "עבדים". המונח "מילות עניין" רחב יותר מקודמיו והוא כולל בתוכו את המילים הדקדוקיות הנכללות במונחים "עבדים" ו"משרתים". המונח עבדים כולל גם מילים השייכות לחלק השלישי בשפה, כמו: מן, גם, אף, אל, רק, אך, בלתי, זולתי, אשר, על, עד וכדומה, ותפקידן לחבר בין שם ופועל, שני שמות או שני פעלים. המונח "מילות דבק" נרדף למונח "מילות עניין" וגם הוא כולל את קבוצת המשרתים, העבדים ומילות העניין. על פרטיו אומר ראבי"ע שיכולות להיות אות או מילה בדומה למילות עניין. המונח האחרון שבו משתמש ראבי"ע הוא "מילות טעם" ואף שראבי"ע מתייחס אליו כחלק השלישי בלשון הוא כולל בלשונו את האותיות ב,כ,ל,מ,ש.

המונחים המגוונים מופיעים במרבית כתביו של ראבי"ע לפי העניין ולפי ההקשר כולל בספרים שיוחדו לפרשנויות המקרא. עוד עולה מהמחקר כי הגדרות המילים משתנות בין החיבורים העצמאיים ובין החיבורים העוסקים בענייני דקדוק. ראבי"ע מזכיר פעמים רבות את המשמעויות המגוונות שנושאות המילים הדקדוקיות ואת האפשרות של חילופי משמעים, והוא רואה בהן שתי תכונות המשרתות את צורכי המחבר. בדיקת כלל כתביו של ראבי"ע מאפשרת לברר את מכלול המשמעים, התפקידים וההתנהגות הלשונית של המילים הנכללות בכל מונח מן המונחים שראבי"ע נוקט בכתיבתו על המילים הדקדוקיות. ועוד זאת: דבריו של ראבי"ע מלמדים כי אין מדובר במונחים נרדפים. דברי ראבי"ע על קבוצת המילים המכונה במחקר זה "מילים דקדוקיות" הוצגה כאן לצד כל אחד מן המונחים העיקריים שהוא מייחד לקבוצת מילים זו, ומתוך כך מתבררים גבולותיו של כל מונח.

ביבליוגרפיה

- אבן עזרא, א' (תשמ"ה). **יסוד דקדוק הוא שפת יתר**, מהדורת אלוני, נ', ירושלים
אבן עזרא, א' (תקנ"א), **מאזני לשון הקדש**, מהדורת וואלף בן שמעון
מהידנהיים, אופיבאך
- אבן עזרא, א' (תקפ"ז). **ספר צחות**, מבואר באר היטב מאת גבריאל ליפמאן,
פירדא תקפ"ז. בנוסף, אבן עזרא, א' (1977), **ספר צחות**, מהדורת דל ואייה
רודריגוז, סאלמאנסא. (להשוואה)
- אבן עזרא, א' (תקצ"ט). **שפה ברורה**, הובא לדפוס ע"י גבריאל הירש ליפמאן,
פירדא ה' תקצ"ט. החיבור מופיע גם אצל וילנסקי, מ' (תשל"ח), מחקרים
בלשון ובספרות, ירושלים, עמ' 46–82
- אבן עזרא, א' (תר"ג). **ספר שפת יתר**, מהדורת גבריאל הירש ליפמאן, פרנקפורט
אבן עזרא, א' (תשל"ו), "שיטה אחרת", מהדורת א' וייזר, בתוך **פירושי התורה
לרבינו אברהם אבן עזרא**, א, ירושלים
- אבן עזרא, א' (1994). **פירוש קהלת**, מהדורת מריאנו גומז אראנדא, מדריד 1994
בן-חיים, ז' (תשי"א). מונחי דקדוק – הערות למונחי הדקדוק של ר' אברהם אבן
עזרא, **לשונונו**, יז, עמ' 241–247
- בכר, ב"ז (תרצ"א). **ראב"ע המדקדק**, תרגם מגרמנית א"ז רבינוביץ, ירושלים.
חומסקי, ז' (1967). **הלשון העברית בדרכי התפתחותה**, ירושלים 1967
- חרל"פ, ל' (תשנ"ו). **חידוש ומסורת בדקדוקו של רבי אברהם אבן עזרא על פי
חיבוריו ועל פי פירושי לתנ"ך**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן,
רמת גן
- וייזר, א' (תשל"ו). **פירושי התורה לרבינו אבן עזרא**, א–ג, ירושלים
- חיוגי, י' (1884). **ספרי דקדוק**, תרגום אבן עזרא, מהדורת י"ל דוקעס,
שטוטגארט
- כהנא, ד' (תשל"א), **קובץ חכמת הראב"ע – שיריו, מליצותיו, חידותיו ומכתמיו**,
ירושלים
- לויך, י' (1985). **ילקוט אברהם אבן עזרא**, תל-אביב
- מונדשיין, א' (תש"ס). "לדרך התייחסות של ראב"ע לפירושי רש"י לתורה",
בתוך: מ' גרסיאל, ש' ורגון ואחרים (עורכים), **עיוני מקרא ופרשנות**, ה,
בר-אילן. עמ' 221–248

- מונדשיין, א' (תשס"ד). "ר' אברהם אבן עזרא – האיש נגד הזרם", בתוך: דוד חיים (עורך), **בית מקרא**, עמ' 137–155
- ניר, ר' (תשל"ט). **מושגים בבלשנות שימושית**, ירושלים
- נצר, נ' (1994). "משקלי השמות משתנים-עקרון ושימושי בפרשנות ראב"ע למקרא", בר-אילן *Hebrew Union College Annual*. עמ' א–כא
- סאנו-בדיוס, א' (תשס"א). "על כמה עמדות דקדוקיות של אברהם אבן עזרא", בתוך: א' ממון ושי' פסברג (עורכים), **מחקרים בלשון ח**, ירושלים, עמ' 229–250
- סלע, שי' (2001). "דרכו המיוחדת של אברהם אבן עזרא ביצירת אוצר מדעי", **זמנים**, 73, 10–18
- פגיס, ד' (1976). **חידוש ומסורת בשירת החול העברית: ספרד ואיטליה**, ירושלים
- פליישר, י"ל (תרפ"ט). "באיזו שנה מת ראב"ע", **מזרח ומערב**, ב, עמ' 246–265
- פליישר, י"ל (תרצ"ב). "ראב"ע ועבודתו הספרותית בעיר רומא", **אוצר החיים**, ח צרפתי, ג' (תשל"ח). **סמנטיקה עברית**, ירושלים
- קיזל, ת' (2013). **השפעת הערבית על דרכי השימוש במילים הדקדוקיות בלשונו של אברהם אבן עזרא כמתרגם וכמחבר עצמאי**, עבודת דוקטורט. חיפה,
- רוזן, ח' (1966). **עברית טובה**, ירושלים
- שירמן, ח' (תשנ"ז). **תולדות השירה העברית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת, ערך השלים וליווה בהערות עזרא פליישר**, ירושלים
- Bacher, W. (1882). *Abraham Ibn Ezra als Grammatiker*, Strassburg
- Bacher, W. (1876). *Abraham Ibn Ezra's Einleitung zu seinem Pentateuch-Commentar*, Wein
- Crystal, D. (1992). *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*, Oxford
- Crystal, D. (1997). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford
- Del Valle Rodriguez, C. (1977). *La obra Grammatical de Abraham Ibn Ezra*, Madrid.
- Gesenius, W. (1817). *Ausführliches grammatisch-kritisches Lehrgebäude der hebraischen Sprache*, Leipzig

- Kautzch E. & Cowley E. (1910). *Gesenius Hebrew Grammar*, Oxford
- Kizel, T. (2013), *The Influence of Arabic on the use of grammatical words in the language of Abraham Ibn Ezra, as translator and independent author*. Haifa
- Lyons, J. (1968), *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge
- Malmkjaer, K. (1991). *The Linguistics Encyclopedia*, London
- Prijs, L. (1950). *Die grammatikalische Terminologie des Abraham Ibn Ezra*, Basel
- Tene, D. (1971). "Linguistic Literature", *Hebrew Encyclopaedia Judaica*, 16 cl. 1352–1401

